

10. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA FINS A L'ÚLTIM QUART DEL SEGLE XIX

10.1. L'ORGANITZACIÓ D'AQUESTA TERCERA PART

Com ja havíem indicat en el capítol introductori, hi havia dues qüestions que no podien englobar-se dins de la formació professional masculina, l'eix central d'aquest estudi, però que, per la seva significació, calia incloure en aquest llibre; fem referència, com ja sabeu, a l'educació professional femenina i la llengua d'escolarització.

En el primer cas, al qual dediquem dos capítols, d'acord amb un criteri cronològic ja esmentat en el capítol 1, partim de la idea de la dualitat del mercat de treball, fruit de les divergències entre els homes i les dones al llarg de la història, que tendeixen, des de fa un temps, a igualar-se, tot i que les diferències són encara presents, com veurem en aquest capítol i el següent.

L'estudi específic de la llengua d'escolarització no entra, generalment, en treballs d'aquesta índole, però, ateses les característiques de la nostra societat, ens fa l'efecte que la llengua s'ha de tractar en moltes de les consideracions que es facin sobre el tema, sobretot si tenim en compte que, en el cas de la formació professional, el problema de la llengua presenta trets característics propis.

10.2. PRECISIONS PRELIMINARS

No es pot parlar de formació professional femenina en el mateix sentit en què ho hem fet en referir-nos a l'educació científicotècnica o tecnicoprofessional masculina. En certa manera, una de les característiques de l'educació de les noies, fins i tot en centres educatius, reglats o no reglats, i fins ben entrat el segle XIX, és que ha estat una formació essencialment professional, per com-

plir amb uns suposats deures de muller o de mare, evidentment no remunerats.

Així, per tant, el problema fonamental rau en el fet que el treball de la dona a la llar, que ha tingut en tot moment una importància essencial en la vida de qualsevol comunitat, no ha estat, com dèiem, pràcticament mai remunerat, ni tan sols considerat digne en l'àmbit professional, la qual cosa ha implicat, a més, directament o indirectament, uns problemes en la formació de la pròpia personalitat, que en alguns casos encara s'arrosseguen avui.

Referent a aquesta qüestió, potser caldria precisar que des de l'alta edat mitjana fins a finals del segle XIII i principis del segle XIV, a més de contractes professionals d'aprenentatge masculins n'hi havia també de femenins, la majoria dels quals estaven relacionats amb la indústria del vestir: costureres, teixidores, filadores, merceres, sederes, bosseres, veleres. L'edat de les aprenentes oscil·lava entre els deu i els quinze anys, lleugerament inferior a la dels nois, i la duració dels contractes oscil·lava entre dos i set anys. Va ser, precisament, a partir del desenvolupament i la consolidació social i política dels gremis que desapareixeren aquests contractes.

Segons semblen indicar algunes dades, a partir del segle XIV, la situació social de la dona empitjorà gradualment. No ens referim únicament a la seva formació professional, sinó també a l'exercici de la medicina. Pensem que, al llarg de tota l'edat mitjana, la pràctica d'aquesta professió va estar en bona part en mans femenines, jueves en moltes ocasions.⁴⁰⁰

No podem oblidar tampoc la creixent marginació del poder polític que experimentaran les dones del nostre país al llarg del període de feudalització i durant l'època baixmedieval, especialment si tenim present que havien exercit, en aquest terreny, un paper força remarcable.⁴⁰¹

A aquesta limitació cal sumar el fet que les noies no podien arribar a ser mestres de gremis; tot això no vol pas dir que moltes d'aquestes dones no continuessin treballant, per exemple, en els tallers artesanals, especialment en el petit obrador familiar, amb més o menys eficiència, però el seu treball era ignorat, des d'un punt de vista laboral, ja que hom creia que el seu treball no era equiparable a una professió.

És precisament d'ençà d'aquests anys i encara més durant l'edat moderna

400. Cf. Isabel SEGURA, *Guia de dones de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995, p. 91. Quan l'autora es refereix a aquesta època, recorre a Teresa Maria VINYOLÉS, *Les barcelonines a les darrerries de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1976.

401. Cf. Teresa Maria VINYOLÉS, *Les barcelonines a les darrerries de l'edat mitjana*.

que la dona serà considerada com l'esca del pecat. Entre els models cristians d'Eva i de Maria, acabarà triomfant clarament el primer; fa l'efecte que resultava imprescindible que la dona s'adaptés als models plantejats, per exemple, per fray Luis de León i Joan Lluís Vives, per cert, posats encara com a model fins a ben entrat el segle XX. Així doncs, la marginació femenina s'aguditzava a l'edat moderna, amb la qual cosa la dona quedava confinada a la llar i les seves possibilitats per poder fer contractes d'aprenentatge restaven molt limitades.

Això no implicava, ni molt menys, que les dones acceptessin fàcilment la pèrdua dels drets polítics i socials fins aleshores adquirits. S'han descrit casos en els quals les dones barcelonines es revoltaren, i no pas pacíficament, en defensa d'aquests drets. Val la pena recordar de manera especial els avalots que van protagonitzar les dones al voltant de 1630.⁴⁰²

Resulta, per tant, difícil parlar d'educació professional femenina a partir de la segona meitat del segle XVIII, on situem l'inici del nostre estudi, perquè, malgrat que el treball femení tenia un pes socioeconòmic important, no era gens valorat des d'aquesta perspectiva, com hem pogut veure.

La formació professional masculina moderna es configurava, en bona part, al marge de les fórmules tradicionals impulsades des dels gremis; en el món femení, tot i que en un altre estadi també es produeixen canvis, que podríem considerar qualitatius, en les concepcions de la formació femenina en general, d'ençà sobretot de la segona meitat del segle XVIII, impulsades sobretot pels canvis socioeconòmics que s'estaven produint.

10.3. INTRODUCCIÓ

Abans d'endinsar-nos en la problemàtica específica, voldríem constatar que la marginació cultural i específicament escolar de la dona no és pas una qüestió que afecti únicament la nostra societat, sinó que es tracta d'un problema inherent en el món occidental, marginació que, com haureu pogut observar, no sempre se'n ha manifestat de la mateixa manera.

L'especificitat de la condició social, cultural i educativa de la dona a la primera meitat del segle XVIII, justifica el fet que, en aquest capítol, dedicat fonamentalment a la formació professional femenina des de finals del segle XVIII fins a finals del segle XIX, ens hàgim vist pràcticament obligats a parlar de l'educació femenina considerada des d'una perspectiva global, sobretot si tenim en comp-

402. En oposició a la política dels gremis, les filateres i sederes barcelonines protagonitzaren protestes, respectivament, el 1624 i 1628. Cf. Isabel SEGURA, *Guia de dones de Barcelona*, p. 33.

te la necessitat d'un determinat nivell d'escolarització per dur a terme qualsevol tipus d'exercici professional. Es tracta, en el fons, d'un preàmbul, perquè hem de tenir sempre present, com és lògic, atesa la funció d'aquest treball, l'estatus de la formació professional, que tenia com a objectiu principal preparar les minyones per a un treball més o menys retribuït.

Malgrat que no existeixen referències concretes sobre la prohibició a les noies d'assistència a l'escola, la realitat és que les anomenades *escoles de primeres lletres*, parroquials, municipals i privades,⁴⁰³ eren establiments docents pensats exclusivament per als xicots.

Pel que fa a aquesta qüestió, a finals del segle XVII, l'oposició de la Congregación o Hermandad de San Casiano⁴⁰⁴ a l'educació mixta que s'impartia a les escoles de primeres lletres, tot exigint escoles separades, féu pràcticament impossible, a les poblacions on es va complir aquest precepte, l'escolarització femenina per raons pressupostàries.

En relació amb aquesta problemàtica, cal precisar que l'educació separada obligava a establir a cada poble, com a mínim, dues escoles.⁴⁰⁵ Altrament, com ja hem apuntat, la formació professional que oferien els gremis també era essencialment masculina.

El pare Feijoo posava el dit a la nafra quan parlava de la dificultat d'escolaritzar les noies, a causa de l'oposició dels seus companys masculins.

En grave empeño me pongo. No es ya sólo un vulgo ignorante con quien entro en la contienda: defender a todas las mujeres viene a ser lo mismo que ofender a todos los hombres.⁴⁰⁶

403. A la societat de l'Antic Règim, tant al Principat com a la resta de l'Estat, hi va haver més d'un litigi, alguns d'un ressò social important, entre aquests grups pel control de l'ensenyament elemental.

404. Aquesta congregació fou fundada pels mestres de Madrid el 1642, amb autorització de Felip IV, i era una agrupació de tipus gremial que defensava i ajudava els mestres, promovia, almenys teòricament, la millora de l'ensenyament, exercia a través de la Cort el monopoli de l'ensenyament primari oficial i tenia el privilegi, a la monarquia, d'examinar tots els aspirants a mestre. A Catalunya va exercir un paper d'assimilació del magisteri oficial per part de l'Estat i col·laborà a la castellanització després de la Guerra de Successió, d'acord amb la política oficial. Fou suprimida a finals del segle XVIII. Sobre la Germandat a la ciutat de Barcelona, podeu consultar Buenaventura DELGADO CRIADO, «Los maestros del arte de enseñar a leer, escribir y contar de Barcelona (1657-1760)», a *Educación e Ilustración en España*, III: *Coloquio de Historia de la Educación*, Universitat de Barcelona, 1984, p. 406-417.

405. Sobre aquesta qüestió, podeu veure M. Victoria LÓPEZ CORDÓN, «La situación de la mujer a finales del Antiguo Régimen. 1760-1860», a *Mujer y sociedad en España*, Madrid, 1982, p. 92.

406. Cf. P. Benito FEIJOO, *Teatro crítico universal*, vol. I: *Defensa de las mujeres*, Seix Barral, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. 56, p. 50, text escrit el 1727.

A Catalunya, malgrat que des de l'edat mitjana hi havia algunes dames de la noblesa i dels alts estaments burgesos que sabien llegir i escriure, la formació de les dones havia estat quasi sempre de tipus domèstic. Abans de la Il·lustració, com ja hem apuntat anteriorment, no s'observa a l'Estat espanyol cap mena d'interès envers l'educació de les noies, des de cap punt de vista; hi havia, però, algunes excepcions, i el cas del pare Feijoo és ben significatiu del període preil·lustrat.

A casa nostra es pot començar a parlar d'escoles específicament femenines des de finals de la primera meitat del segle XVII. En aquests centres dedicats exclusivament a noies dels grups socials benestants, amb uns continguts essencialment morals i religiosos, s'atorgava una importància especial a les anomenades *habilitats pròpies del sexe*. Altrament, la major part de les noies s'havien d'accontentar amb la formació familiar, que variava de contingut moral i professional, segons la condició social.⁴⁰⁷

10.4. L'EDUCACIÓ FEMENINA PRÒPIAMENT DITA

10.4.1. EL MARC GENERAL ESPANYOL

Abans de la Il·lustració, ja n'hem parlat en un altre moment, no s'observa, a l'Estat espanyol, cap mena d'interès envers l'educació de les noies. És, precisament, d'ençà del període il·lustrat, sobretot a partir del regnat de Carles III d'Espanya, que des del poder, concretament a partir del context legal, hom intentarà potenciar l'ensenyament de les noies. És molt possible que la influència francesa sobre les elites espanyoles i l'experiència del rei en el regne de Nàpols fossin determinants.

Pel que fa referència a aquest punt, la cèdula reial promulgada pel Govern del ja citat monarca Carles III el dia 11 de juny de 1783 marcava una nova tendència; s'hi especificava que era factible, al marge de la preceptiva formació religiosa, que «las niñas que quieren aprender a leer y escribir sean enseñadas por sus maestras».⁴⁰⁸

407. Segons sembla, la primera escola d'aquestes característiques pertanyia a la Companyia de Maria, Monestir de l'Ensenyament, que es va establir primerament a la ciutat de Barcelona, l'any 1746, durant la dominació francesa, i que es va estendre a altres poblacions del Principat i de la resta de la monarquia espanyola. Aquesta escola continua encara avui a la capital catalana, es tracta de l'escola Lestonnac. Sobre aquesta institució, podeu consultar Isabel AZCÁRATE RISTORI, *El origen de las órdenes femeninas en España y la Compañía de María*, San Sebastià, 1963.

408. Cf. «Ley sobre establecimiento de escuelas gratuitas en Madrid y su extensión a los demás pueblos del reino», *Novísima recopilación de las leyes españolas*, llibre VIII, títol I, llei X, p. 9-11.

La cèdula reial només establia com a matèries obligatòries per a les escoles de nenes, les labors i les pràctiques religioses. Uns anys abans, el 1776, la Sociedad Económica Matritense va crear quatre escoles patriòtiques, exemple que fou seguit per altres societats econòmiques. Segons sembla, el títol obeïa a l'objectiu programàtic d'aquestes escoles, d'acord amb els esquemes dels il·lustrats de vincular patriotisme amb desenvolupament econòmic:

Su rechazo a denominar las escuelas de niñas Escuelas de primeras letras obedecía al hecho de considerar a la educación femenina como una habilitación profesional, soslayando el término primeras letras, para evitar que se entendiera que era éste su objetivo principal.⁴⁰⁹

En aquests anys els canvis legals es produïen amb una certa rapidesa; no faltava, doncs, massa temps perquè una nova normativa legal establís, ja a finals del segle XVIII, que era necessari que a les escoles de noies les mestres impartissin els coneixements comuns, és a dir, la religió, els costums, la lectura, l'escriptura i l'àritmètica.⁴¹⁰

La política escolar dels il·lustrats apuntava cap a diverses línies d'actuació, la qual cosa s'expressava en el context legislatiu, però sobretot en el pensament escolar dels seus personatges més representatius. Les noves concepcions educatives estaven condicionades per la situació econòmica, que el reformisme il·lustrat volia redreçar. Com a primera premissa, per tal de superar la penúria de la hisenda de la monarquia espanyola dels segles XVI i XVII, hom volia fer rendible econòmicament tots els sectors socials, fet que tenia clares connotacions amb la condició femenina, com molt bé s'expressa en el paràgraf següent.

En este programa de regeneración nacional no debían existir seres humanos excluyentes. Por primera vez se consideró a los diversos marginados seres «útiles» para la empresa perseguida: vagabundos, pobres de solemnidad, habitantes de los hospicios, etc., fueron paulatinamente sometidos a un programa que deseaba integrarlos como seres productivos al nuevo planteamiento regeneracionista nacional. La proliferación de planes y fundaciones para el reciclaje de estos marginados sociales no se hizo esperar; sobre todo para un grupo que —como las mujeres— suponía más del 50 % del potencial demográfico del país.⁴¹¹

409. Cf. M. Victoria LÓPEZ CORDÓN, «La situación de la mujer a finales del Antiguo Régimen», p. 94.

410. Cf. *Novísima recopilación de las leyes españolas*, llibre VIII, títol I, llei X.

411. Cf. Margarita ORTEGA LÓPEZ, «La educación de la mujer en la ilustración española», a *Simposium Internacional sobre Educación e Ilustración: Dos Siglos de Reformas en la Enseñanza*. Ponencias, Madrid, Ministeri d'Educació i Ciència, 1988, p. 194.

Arran d'aquesta nova concepció sobre el paper de la dona en el context social, per una banda, i en el marc socioeconòmic i sociolaboral, per l'altra, la seva formació eixamplava horitzons, actitud que incidiria, evidentment de maneres diverses, en els diferents grups o estaments socials.

En el sector del que podríem considerar classes altes, els efectes socials, o més ben dit de pautes socials, que exercien les noves idees es feien sentir en l'educació nobiliària i per mimetisme en les noies de la naixent burgesia, estament que al Principat començava a tenir un pes específic; aquesta formació no quedava circumscrita a la preparació per a la maternitat, sinó que hom proposava, a més, que fos pensada com una forma de funció social que calia que acomplís les esposes.

Quant a aquesta qüestió, cal parlar, per exemple, del prevere Joseph Isidoro de Morales, que, accedint a la petició de Joseph de Mazarredo, un dels generals més il·lustres de la darrera marina de guerra espanyola, escriurà un comentari sobre la manera en què havia d'ésser educada la filla de Mazarredo.⁴¹²

En aquest comentari, a més de l'educació moral i de l'acurada formació domèstica, calia incloure profunds coneixements no solament de castellà sinó també d'altres llengües modernes, amb una formació literària d'una certa entitat; en les propostes l'autor feia referència també a determinades lectures, tot plegat completat amb uns mínims coneixements històrics, especialment d'història d'Espanya, i fins i tot a la necessitat d'unes nocions de física i lògica.

Finalment, d'acord amb les facultats de la noia que s'havia d'educar com a mare de família i cap de la llar, J. I. de Morales exposava un currículum ampli on, a més dels coneixements gramaticals, es referia també a la importància del ball, del cant i de la música.⁴¹³ Aquest text, probablement una de les propostes més agosarades de l'època pel que fa a la formació acadèmica de les noies, presenta un interès no solament com a proposta, que hem de catalogar, lògicament, d'avantguarda, sinó també perquè constitueix, en realitat, un precedent de l'educació de la dona burgesa del segle XIX. Com podeu suposar, el text anava dirigit exclusivament a les noies que pertanyien a les classes benestants.

Un altre aspecte interessant, des del punt de vista teòric, és la trajectòria de la Societat Econòmica Aragonesa d'Amics del País, i d'una manera especial de

412. Cf. *Comentario de D. Joseph Isidoro de Morales al excelentísimo señor D. Joseph Mazarredo sobre la educación de su hija*, Madrid, imprenta de Gabriel de la Sancha, 1796, edició bilingüe llatí-castellà, publicat per D. Tadeo Bravo de Rivero.

413. Per a una primera aproximació a aquest text, podeu consultar Luis Miguel LÁZARO LORENTE, «Un presbítero ilustrado Joseph Isidoro de Morales», a *Educación e Ilustración en España*, p. 101-113.

l'obra de Josefa Amar y Borbón, un reflex de les reivindicacions del que podríem considerar feminisme de finals del segle XVIII. Josefa Amar intentava aixecar el nivell cultural de les noies, sempre d'acord amb les condicions socials de l'època, limitat a uns determinats grups socials i sense qüestionar, en cap moment, la tradicional autoritat masculina.⁴¹⁴

A l'altre plat de la balança, cal situar l'interès envers les classes populars; en aquest sentit, alguns il·lustrats com Campomanes defensaven l'educació de les noies i la necessitat de fomentar el treball femení, ja que hom creia que les dones espanyoles, especialment en les zones on la influència àrab havia durat més temps, eren excessivament ocioses.

Sota la influència dels il·lustrats s'havia estès la creença que la cultura islàmica era responsable de la poca capacitat de treball de les dones meridionals en comparació amb les del nord d'Europa.⁴¹⁵ Per solucionar aquest problema hom demanava a les monges, fins i tot de clausura, als rectors, bisbes, ajuntaments, a les societats econòmiques..., que contribuïssin a l'educació femenina. Algunes dames il·lustrades van mostrar un interès per donar un cert nivell cultural a les dones de les classes populars a través d'una mínima escolarització. Referent a la problemàtica esmentada, paga la pena recordar, a tall d'exemple, la trajectòria d'algunes senyores de la capital de la monarquia que formaven part de la Sociedad Económica Matritense.⁴¹⁶

Convé precisar, com ja hem apuntat, que l'escolarització femenina i sobretot la formació força completa de les noies de les classes altes no pretenia altra cosa que educar-les, com ja indicarem, per a la funció social d'esposa d'un noble o similar o d'un individu d'alta posició econòmica.

Finalment, els il·lustrats s'interessaren per primera vegada, no pas des d'una perspectiva filantròpica, com en els casos anteriors, per l'ensenyament professional de les noies de les classes populars, però partint fonamentalment d'una vessant essencialment econòmica, la qual es veia reflectida també en el marc legal, aspecte que estudiarem amb més detall en parlar del cas específic del Principat.

414. Cf. Manuel LÓPEZ TORRIJOS, «El pensamiento pedagógico ilustrado sobre la mujer en Josefa Amar y Borbón», a *Educación e Ilustración en España*, p. 114-129. Aquest autor té unes altres obres publicades o inèdites sobre el mateix tema.

415. Cf. Pedro RODRÍGUEZ CAMPOMANES, *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1975. Hi ha una versió moderna d'aquesta obra.

416. La bibliografia sobre aquesta institució és molt àmplia. En relació amb aquesta qüestió concreta, es pot consultar Margarita ORTEGA LÓPEZ, «La educación de la mujer en la ilustración española», p. 193-222.

La crisi econòmica de finals del segle XVIII i principis del segle XIX, l'impacte de la Revolució Francesa i la guerra contra Napoleó, no sembla que aportessin massa novetats a tot el que hem dit fins ara en relació amb l'educació de les noies, almenys en els primers temps.

Malgrat que els constitucionalistes donaren, sobretot en el terreny teòric, un gran impuls cap a la institucionalització d'un sistema escolar modern, els seus primers projectes quedaven circumscrits pràcticament a l'escola masculina. En aquest sentit resulta expressiu l'Informe Quintana, encarregat per les Corts de Cadis a un grup d'especialistes, encapçalat per Manuel José Quintana, que es donà a conèixer el 1813, document bàsic per entendre els canvis escolars que van tenir lloc a l'Estat espanyol al llarg del segle XIX.

L'Informe estava dedicat quasi de manera exclusiva a l'ensenyament masculí en els diversos graus. Només cap al final trobem una petita referència a les escoles de noies, on es posa de manifest el menyspreu envers el paper cultural del sexe femení i, conseqüentment, el total desinterès per la instrucció de les noies.

No hemos hablado en esta exposición, ni dado lugar entre las bases, a la instrucción particular que debe proporcionarse a las mujeres. La Junta entiende que, al contrario de la instrucción de los hombres, que conviene sea pública, la de las mujeres debe ser privada y doméstica: que su enseñanza tiene más relación con la educación que con la instrucción propiamente dicha.⁴¹⁷

Tot i que no va tenir cap mena d'incidència pràctica a causa de la reinstauració de l'absolutisme,⁴¹⁸ el projecte presentat a les Corts el 7 de març de 1814 recificava, o si més no puntualitzava, l'Informe Quintana, des del moment que l'article 120 del projecte deia concretament que:

Se establecerán escuelas públicas en que se enseñe a las niñas a leer, escribir y contar y a las adultas las labores y habilidades propias de su sexo.⁴¹⁹

Altrament, el *Reglamento general de instrucción pública*, aprovat de manera interina durant el Trienni Liberal, el 29 de juny de 1821, recollia l'essència del

417. Cf. Manuel José QUINTANA, «Informe de la Junta creada por la Regencia para proponer los medios de proceder al arreglo de los diversos ramos de la instrucción pública», a *Obras completas*, Madrid, Seix Barral, 1975, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», p. 175-191.

418. Pocs mesos després del seu retorn, Ferran VII reinstaurava l'absolutisme, que durarà pràcticament fins a la seva mort, el 1833, amb l'interval del Trienni Liberal (1820-1823), que el rei es veu obligat a jurar una Constitució liberal.

419. Aquest text es pot consultar a Julio RUIZ BERRIO, *Política escolar de España en el siglo XIX: 1808-1833*, Madrid, CSIC, p. 361-393.

projecte anterior, presentat a les Corts poc abans del primer període absolutista, i assenyalava que «en las escuelas de niñas se seguirá en todo el mismo plan, sistema y orden que en las de niños en la parte de instrucción literaria».⁴²⁰

Aquest reglament de 1821 i encara molt menys el projecte de 1814 no varen tenir incidència pràctica, a causa, en ambdós casos, del retorn a l'absolutisme, període que ja hem estudiat en els capítols dedicats a la formació professional masculina; hom intentarà tornar a les formes organitzatives de l'aparat escolar de l'Antic Règim. Hauríem de considerar aquestes reformes més aviat un fre als intents de racionalització dels constitucionalistes, fins i tot en la formació femenina, la qual cosa comportarà sobretot més control moral, social i religiós i una menor intervenció de l'Estat en els afers educatius.

Les velles concepcions reactualitzades es manifestaven únicament i exclusivament en l'ensenyament masculí, la qual cosa quedava reflectida sobretot en una sèrie de mesures legislatives concretades d'una manera especial en una cèdula reial del mes de febrer de 1825 que partia, primordialment dels paràmetres següents:

Uniformidad, mutuo entendimiento entre la Iglesia y el Estado, intención política de establecimiento de escuelas de primeras letras hasta en pueblos de cincuenta vecinos, centralización y a la vez promoción de órganos periféricos de gobierno, inspección y dirección de las Escuelas.⁴²¹

Tot això, però, tenia poc a veure amb la realitat de l'ensenyament femení, ja que, malgrat tot, el temps no havia passat endebades. Així, doncs, com veurem en estudiar l'evolució catalana, l'ensenyament de les noies prenia una nova volada, a mesura que passava el temps, si bé sense poder equiparar-se, en cap moment, amb l'educació que rebien els nois.

Vint-i-cinc anys després de l'Informe Quintana, consolidat ja el règim liberal, després de diversos projectes fallits, s'aprovava finalment una normativa legal autoritzant el Govern a plantejar un nou corpus legislatiu expressat en el *Reglamento provisional de las escuelas públicas de instrucción primaria elemental*,⁴²² que fa l'efecte que no s'havia avançat pràcticament gens pel que fa l'en-

420. Cf. «Decreto del 29 de junio de 1821», *Reglamento general de instrucción pública*. En el diari de sessions del 19 d'octubre de 1821, p. 1788-1794, s'inclou el text complet.

421. Cf. Alfonso CAPITÁN DÍAZ, *Historia de la educación en España*, vol. II: *La pedagogía contemporánea*, Madrid, Dickinson, 1994, p. 50. En relació amb la legislació esmentada, podeu consultar «Plan y Reglamento de Escuelas de Primeras Letras», a *Decretos del Rey Nuestro Señor don Fernando VII*, vol. X, Madrid, impremta de la Casa Reial, 1826, p. 51-88. Aquesta llei fou aprovada el 21 de juliol de 1838 i el reglament fou publicat el 26 de novembre del mateix 1838.

422. Cf. *Colección legislativa de instrucción primaria*, Madrid, 1856, p. 3-11. No fa massa temps s'ha publicat a MINISTERI D'EDUCACIÓ I CIÈNCIA, *Historia de la educación en España*, vol. II, p. 146-154.

senyament de les noies, en relació amb el Trienni Liberal. Aquesta nova normativa legislativa fa referència pràcticament només a l'ensenyament dels nois i en el capítol VIII, el darrer del reglament («De las escuelas de niñas»), apareix un únic article (92) on es diu textualment:

Las disposiciones de este Reglamento serán comunes a las escuelas de niñas, en cuanto le sean aplicables, sin perjudicar a las labores propias de su sexo.⁴²³

El tarannà del legislador s'evidenciava en el fet que l'única disposició dedicada a l'ensenyament femení aparegués al final de l'articulat, un xic d'esquitllentes. Hom pot arribar a pensar fins i tot que als diputats se'ls havia passat per alt la problemàtica de l'ensenyament de les noies, malgrat que aquest article representava un canvi, ja apuntat al Trienni Liberal, d'una certa entitat, que s'acabaria reflectint en la realitat quotidiana.

Val la pena assenyalar, per tal de comprendre la situació de l'ensenyament femení al segle passat, que aquest reglament provisional de 1838 continuava vigent a finals del segle XIX. Com molt bé puntualitza Pedro Cuesta, «el 23 de septiembre de 1857 se dictó un RD conteniendo las disposiciones provisionales para la ejecución de la ley Moyano», i se'n dedueix que:

Se hallaba en vigor el Reglamento de 26 de noviembre de 1838. Como posteriormente no se ha publicado nada más que el Reglamento de 1 de junio de 1868, más al ser derogado éste a la vez que la Ley llamada de Catilina por el Decreto Ley de 14 de octubre del mismo año, que restablece provisionalmente la legislación anterior, resulta que al finalizar el siglo XIX continua en vigor el mencionado Reglamento de Escuelas del año 1838.⁴²⁴

Així, doncs, tinguem en compte que hom havia començat a assumir que les noies havien d'anar a l'escola primària, però ningú s'havia plantejat que assistissin als cursos d'ensenyament secundari i universitari i molt menys d'ensenyament tecnicoprofessional. Si exceptuem la carrera de mestra i els estudis de llevadora. Haurem d'esperar l'últim quart del segle XIX perquè, per motius essencialment morals, com veurem en el seu moment, es comenci a parlar d'escoles professionals de nivell primari de caràcter totalment específic.

423. Ídem nota anterior.

424. Cf. Pedro CUESTA ESCUDERO, *La escuela en la reestructuración de la sociedad española: 1900-1923*, p. 9-10, nota 17.

10.4.2. L'EVOLUCIÓ DE LA FORMACIÓ ACADÈMICA I PROFESSIONAL FEMENINA A CATALUNYA

10.4.2.1. *Il·lustració, constitucionalisme i reacció absolutista al Principat. Des de la segona meitat del segle XVIII fins al Trienni Liberal*

Tal com ja insinuàvem en parlar del context social i a l'hora d'estudiar la formació professional masculina en aquest període, el Principat no comptava, a principis de la darrera dècada del segle XVIII, amb la base d'un canemàs teòric comparable al d'altres zones de l'Estat.

Com a contrapartida i sobretot a partir del desenvolupament de la Guerra Gran, les noves formulacions, fins i tot en el terreny de les pròpies propostes teòriques, s'anaven adequant a un entorn social en procés de mutació. El canvi de tendència es manifestava també en el terreny de l'educació femenina.

Hem pogut adonar-nos també que el corpus legal no oferia gaires possibilitats de canvi en aquest camp, però la realitat, sigui per la influència de la França revolucionària o pel paper que començava a tenir la dona als inicis de la industrialització, originava que sorgissin noves idees sobre la posició que havia d'ocupar la dona en la societat.

En aquest sentit, no podem oblidar els canvis que s'havien produït en el mercat del treball femení, aspecte que estudiarem en un altre apartat. Observàvem, en els capítols anteriors, que a finals del segle XVIII, enmig d'un aparent clima contrarevolucionari, durant la Guerra Gran i els anys immediatament anteriors, s'intuïen símptomes de profunda evolució ideològica en alguns sectors minoritaris.

A vegades, més que no pas en les declaracions a favor de la modernització de la societat, les noves tendències quedaven molt més reflectides, indirectament, però, en les declaracions dels sectors conservadors, que veïen perillar llurs privilegis i cercaven en la moral tradicional un refugi per preservar un canvi revolucionari que començaven a intuir.

En aquest sentit, algunes de les reflexions del baró de Maldà constitueixen una bona mostra del tarannà dels sectors conservadors:

Los minyons de Barcelona no aman més que la llibertat y independència, y se burlan casi de tothom, sia eclesiàstich, noble y cavaller, segons las depravadas máximas republicanas de la Fransa.⁴²⁵

425. Cf. Rafael d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre*, citat a Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868», p. 140.

En relació amb la reivindicació feminista, resulta un xic sorprenent que el *Diario de Barcelona* inclogui diversos articles, concretament els anys 1792, 1795 i 1796, que fan referència a la situació social i educativa de la dona i a la igualtat entre home i dona: el primer, una carta de Maria Egípcia Desmañer; el segon, un discurs anònim, i el darrer, del senyor de les tres D.⁴²⁶

Pel que fa a la introducció de noves matèries dins del programa escolar, la influència directa i indirecta de la Revolució Francesa resultava evident. L'arribada al Principat de monges franceses exclaustres marca l'inici d'una evolució cap a continguts escolars més acadèmics, amb la inclusió de gramàtica castellana, francès, les quatre regles, geografia i història i altres ciències.

Aquest tipus de formació, que, com veurem, hom considerarà indispensable per a una senyoreta ben educada, no estava pensada per treure'n profit en el mercat de treball, sinó per atendre la funció de mestressa de casa i en alguns sectors, com ja hem apuntat, per exercir la funció d'esposa en el marc d'unes noves relacions socials.

Els viatges pel Principat de l'il·lustrat Francisco de Zamora revelen l'existència d'un nombre important de poblacions que comptaven amb escoles de noies, nombre sensiblement inferior, però, als centres dedicats a l'ensenyament dels nois.

En los más de los pueblos hay maestros de primeras letras y en todos los más grandes escuelas de niñas.⁴²⁷

Zamora mateix ens exposa la realitat d'aquestes escoles de noies, que no tenien res a veure amb els centres que establiren a Barcelona les monges exclaustres per la Revolució Francesa, atès que

en Barcelona para la enseñanza de las primeras letras hay un colegio de maestros con sus ordenanzas, para las niñas hay una multitud de maestras porque lo son todas las que quieran.⁴²⁸

En realitat, es tractava d'escoles de costura, on des de feia molt temps es devia ensenyar a llegir i escriure, o a vegades simplement a llegir, com a activi-

426. Cf. Helena VENINI I REDIU, «El magisteri femení a Barcelona a les darreries del segle XVIII», a *X Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Palma de Mallorca, 1989. Text basat en *L'educació femenina a Barcelona a la Il·lustració*, tesi de doctorat inèdita, Departament d'Història de l'Educació, Universitat de Barcelona.

427. Cf. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, Curial, 1973, p. 169, 1a ed. de 1789.

428. Cf. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, p. 169.

tat complementària, com mostra el refranyer popular: «La Mare de Déu quan era xiqueta anava a costura a aprendre de lletra».

Aquestes escoles presentaven una doble vessant, la tradicional, és a dir, la preparació de les noies com a mares de família i mestresses de la llar, i la nova versió impulsada pel moviment il·lustrat, per tal d'oferir una sortida professional, amb incentius econòmics, per a les dones que havien adquirit determinades habilitats valorades en el mercat de treball.

Una nova normativa de 1778 indicava que els gremis no podien posar traves a l'ensenyament d'oficis a les noies, sempre que es tractés de treballs compatibles amb llur sexe, així com també que els productes elaborats per aquestes noies anessin destinats al mercat; d'altra banda, un altre decret de 1784 establia que les dones podien treballar per a altri.

A les zones costaneres, hi havia dones que es treien, al llarg de l'any, una bona picossada ensenyant a les noies aquelles feines que es valoraven en el món del treball. En aquest sentit, sobresortien, al Maresme, d'una manera especial les puntes de coixí d'Arenys.

Diferentes mugeres que se ocupan a enseñar a las niñas de coser, bordar e hilar y de la labor de encaje, pagándoles una friolera cada mes.⁴²⁹

Podríem parlar d'altres poblacions de la costa, com Badalona. En relació amb aquesta vila, comptem amb una minuciosa descripció del metge Josep Barriola i Sala, escrita entre 1793-1794, en la qual trobem una referència explícita a l'ensenyament i que és possiblement una de les primeres que ens parlava d'ensenyament professional badaloní. Aquesta narració resulta doblement interessant perquè fa referència a l'ensenyament femení i sobretot perquè ens mostra alguns detalls de la vida de les noies en aquella època.

Y para la educación, un maestro de primeras letras y escribir con su salario y enseñanza gratis. Cuatro maestras de niñas que con la paga enseñan a hacer encajes, los trabajos de aquí son tan primorosos que igualan a los que vienen de Flandes y de Lion de Francia; prueba de esto es que no hay boda de alguna consideración en Barcelona y en la Corte, que no vengan las damas a ver las muestras. El lucro regular de las muchachas es de media peseta cada día, de los diez y doce años de edad y de peseta en llegando a los dieciocho,⁴³⁰ edad en que ordinariamente se

429. Cf. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, p. 169.

430. Cal tenir en compte que aquesta pesseta té poc a veure, pel que fa al valor econòmic, amb la moneda que es convertí en oficial de l'Estat espanyol el 1869.

casan, a que contribuye no poco este medio, como que les facilita en parte el sustento, con gran complacencia de los maridos.⁴³¹

Com ja havíem indicat en el capítol 4, la Societat Econòmica d'Amics del País de Tàrrrega va establir escoles elementals d'ensenyament professional, algunes de les quals, com les dedicades a fer puntes, costura i brodats, només podien anar dirigides a les noies. Altrament, no podem oblidar que en aquesta mateixa època, la JC barcelonina satisfia a Margarida Bertot la quantitat de 3.000 rals anuals, com a mínim durant tres anys, per ajudar a sufragar les despeses d'una escola femenina per aprendre a filar seda.⁴³²

Al llarg d'aquests anys es va viure un període d'una certa prosperitat, però a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, la crisi, de fet molt aguda, degué afectar, probablement, l'activitat econòmica a la qual feiem referència, amb la qual cosa el treball femení remunerat va perdre, segurament, importància. La Guerra del Francès no ajudà tampoc a fer efectiva la tendència que s'apuntava des de finals del segle XVIII.

Fa l'efecte que les Corts de Cadis, l'Informe Quintana i les primeres mesures legals dels constitucionalistes no tingueren cap mena d'incidència en el món escolar del Principat; d'altra banda, la restauració de l'absolutisme, el 1814, amb el monarca Ferran VII no era un bon presagi perquè s'efectuessin canvis significatius.

No creiem que els canvis polítics tinguessin massa incidència sobre l'ensenyament femení, que no estava pas gens valorat pels constitucionalistes, com hem pogut observar. Altrament, caldria estudiar-ho específicament, és molt possible que, en aquesta època, durant la qual es forgen a la clandestinitat moltes de les noves idees que trobaran en el Trienni Liberal possibilitat d'expressió, no es congreessin concepcions que tinguessin quelcom a veure amb les reivindicacions feministes que apareixen ja en els primers mesos del primer període constitucional.

10.4.2.2. *El Trienni Liberal (1820-1823)*

Pel que fa a la discussió ideològica, el Trienni Liberal presenta un gran interès en el camp de la formació de la dona, malgrat que aquest interès pel que fa a les lleis resti únicament limitat a la prohibició per a les dones d'ingressar a de-

431. Cf. Josep BARRIGA I SALA, *Historia de Badalona: 1793-1794*, s/d.

432. Cf. Arxiu JC, lligall LI, caixa 68.30 (23-VII-1787). Podeu consultar, a més, Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, p. 270, nota 1.

terminats convents, a la igualtat amb els homes respecte a la possible secularització de les religioses i poca cosa més.

Quant a l'educació femenina pròpiament dita, resulten molt interessants una sèrie d'articles periodístics que aparegueren a la premsa barcelonina en aquests anys, escrits alguns per dones, que s'han de considerar no solament un precedent de les feministes espanyoles de finals de segle, sinó també, probablement, el pensament més avançat del segle XIX en aquest terreny. No coneixem els seus noms perquè signaven amb les inicials, ja que el clima social, malgrat la llibertat política, no devia resultar propici.

No podem entrar en detalls sobre les seves propostes, però procurarem resumir els trets més essencials de llur ideari; aquestes dones, probablement un grup molt minoritari, exigien, de fet, una pràctica igualtat de drets en l'educació entre els homes i les dones, amb particulars punt de vista, almenys des de la nostra perspectiva.

En el fragment que reproduïm a continuació, publicat el 1820, poc després de la proclamació de Riego, l'autora, al marge de reclamar millors oportunitats educatives, reflexionava sobre les injustícies del sexe masculí.

Por más que quiero presentar a los hombres ante mis ojos justos, benéficos y liberales observo en ellos no poca injusticia y restricción hacia la bella mitad del género humano, y de ello confundida la razón resulta figurármelos egoístas y que sé yo cuántas cosas más. ¿Por qué habiendo los hombres establecido academias científicas, únicamente nombran las de su sexo y nada hablan del nuestro— ¿Que perjuicios o ventajas podría acarrear a la Nación el que disfrutásemos nosotras de la pública ilustración— ¿Por qué finalmente los entendimientos ilustrados en vez de zaherirse e injuriarse no dedican algunos momentos a favor nuestro declamando para destruir los restos de la envejecida preocupación y fanatismo, que consideraba una cosa pernicioso que aprendiésemos a leer y escribir?⁴³³

Uns mesos més tard de 1820, la ciutadana F. S., en un article que agràia el que havia publicat Tomàs Bruguera, que també signava amb pseudònim,⁴³⁴ a més d'afirmar que les dones també tenien capacitat per a les ciències i les arts,

433. Cf. N. *Diario de Barcelona*, 17-VI-1820, p. 1480.

434. Cf. SOMAT ARUGUERB (Tomàs Bruguera). *Apologia o sea dictamen imparcial sobre el descuido de instruir a las mugeres, por el que se prueba el derecho que tienen las mugeres a la secularización*, Barcelona, viuda de Sastres i fills, 1820. Aquest llibre va sortir anunciat al *Brusi* (18-IX-1820). Citat a Alfredo SÁENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional: 1820-1823*, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1973, p. 270-271.

l'estudi de la medicina, el dret, la Constitució, l'estadística, l'economia política..., es mostrava partidària que les dones exercissin determinats oficis mecànics, com els que s'enumeren a continuació:

tanto estos oficios mecánicos como los de alpargatero, cordonero, confitero, cocinero, calderero, en una palabra quedan de albañiles, herreros, caldereros, plateros, carpinteros y otros infinitos a qué dedicarse y ojalá que pudiésemos reemplazarlos todos.⁴³⁵

En realitat, quan reclamava igualtat de drets en l'exercici dels oficis, la ciutadana F. S., en certa mesura, reclamava sense adonar-se'n una formació professional obrera que, de fet, no existia en aquell moment ni per als homes, i sobretot s'avançava al seu temps.

Hem hagut d'esperar uns cent cinquanta anys perquè les seves exigències comencessin a fer-se realitat. Només cal situar-se al primer quart del segle XIX per imaginar-nos que aquest moviment a favor dels drets culturals i socials de la dona, al marge del seu caràcter minoritari, es va trobar amb una forta oposició per part d'alguns sectors del sexe masculí, com podreu veure en el paràgraf següent:

Y así como el buey se vé ha nacido para el trabajo, el ave para bolar, el galgo para cazar, el asno para la carga, el cavallo para la guerra, la mona para el divertimento, y la gallina gorda para la cocina, así mismo la muger no es en el mundo más que para hacer mal.⁴³⁶

Ens interessa sobretot aquest fragment perquè reflecteix, com ja avançàvem, una idea que es repeteix, especialment entre els sectors més retrògrads, al llarg dels segles XVIII i XIX, és a dir, que la dona no és altra cosa que l'encarnació del pecat i que, per tant, s'ha de quedar a casa, totalment al marge de la vida social i econòmica, idea que adquirí un nou vigor en aquests anys, per lluitar contra les noves formes de vida i de concepció política que generava la industrialització.

Situant-nos concretament en l'educació femenina, que canvia substancialment, no deixa de ser simptomàtic un anunci del 16 de novembre de 1823, se-

435. Cf. F. S. *Carta eucarístico-política de la ciudadana a D. Somat Aruguerb por su apología al bello sexo*, per la viuda i fills de Sastres, 1820. Fullet Bonsoms, núm. 6724.

436. Cf. l'anònim titulat *Registro y estado de la imperfeccion, ruindad y malicia de las mugeres. Sácase de la sagrada escritura y de otros muchos autores de crédito, eruditos sacros y humanos. Dedicase a la muger buena, perfecta y virtuosa*, Barcelona, impremta de Pedro Maymó, carrer Santo Domingo, 1822. Fullet Bonsoms, núm. 3815, p. 1536.

gons el qual es notificava que en una escola de nenes, durant la jornada escolar, es dedicarien cinc hores a les labors pròpies del sexe i dues hores i mitja a la instrucció literària.⁴³⁷

Malgrat que menys que en parlar de les escoles masculines, tractarem aquest aspecte globalment durant aquest període, al final d'aquest capítol; l'oferta particular d'ensenyament femení anava en augment en moltes poblacions catalanes, en algunes de les quals els ordes religiosos, com és ara l'Orde de l'Ensenyança, oferien escola gratuïta.

Un dels trets més característics del Trienni Liberal fou l'establiment del sistema lancasterià a diverses poblacions catalanes per a l'ensenyament dels nois; es varen fer també propostes per utilitzar aquest sistema per a l'educació femenina, no solament per llegir, escriure i comptar, sinó també per aprendre a fer mitja, brodar a mà, filar o altres tipus de labor.⁴³⁸

Durant aquest període constitucional hi ha molts indicis que ens fan pensar que l'ensenyament particular i domèstic adquiria un gran predicament. Malgrat que només es creava, segons sembla, una sola escola a la capital catalana, per exemple, en aquests anys apareixien en el *Brusi* diversos anuncis de senyores o de senyors que s'oferien per ensenyar a cosir, brodar..., així com també a llegir, escriure i comptar. Un dels anuncis més curiosos és una nota que va aparèixer en aquest rotatiu, el 24 d'abril de 1823, el qual, a més d'explicar el programa escolar amb tota mena de detalls, precisava que

se enseña a las niñas a hacer media a 4 reales al mes, coser y planchar a 6 reales; leer y escribir a 4 reales.⁴³⁹

Aquestes ofertes incloïen també altres disciplines, com és ara els idiomes, i fins i tot, en alguns casos, classes de dibuix. De fet, intentant satisfer la demanda creixent de disciplines «de adorno», s'anava configurant l'educació de la dona burgesa de la segona meitat del segle XIX, de la qual ja havíem parlat anteriorment.

En aquest sentit, val la pena recordar un fragment d'un anunci publicat per *Diario de Barcelona* el dia 1 de març de 1821.

437. Cf. «Anuncio de la apertura de la escuela de las hermanas María Gracia e Ignacia Margall», *Diario de Barcelona* (16-XI-1823), citat a Alfredo SÁENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, p. 296.

438. Cf. F. S. *Carta eucarístico-política de la ciudadana...*, p. 13.

439. Cf. *Diario de Barcelona* (24-IV-1823), citat a Alfredo SÁENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, p. 296.

Una profesora de danza y de todas clases de baile que ha tenido el honor de enseñar en diversas partes de países extranjeros, desea encontrar algunas aficionadas que gusten aprender a bailar para ir a darles lecciones en las casas de las mismas discípulas o bien en una misma casa pues enseñará a un precio moderado a todas las horas del día.⁴⁴⁰

10.4.2.3. *El segon període absolutista (1823-1833)*

Amb la reinstauració de l'absolutisme a finals de 1823, hom intentà, com ja assenyalàvem en estudiar el marc general de la monarquia espanyola, el retorn al sistema educatiu de l'Antic Règim, amb més participació directa i indirecta de l'Església.

Tenint en compte, doncs, que, en el període constitucional, l'Estat no havia intervingut en el terreny que estudiem en aquest apartat, cal pensar que ni en les lleis ni en la pròpia realitat es degueren notar excessivament els canvis en l'educació femenina, potser amb l'excepció del control moral i religiós, especialment l'extern, així com en la qüestió de la separació entre les classes socials.

En relació amb l'ensenyament de les noies, resulta força il·lustrativa una notificació que va trametre l'Ajuntament de Barcelona a l'Audiència del Principat, en la qual podem observar l'orientació escolar d'aquells anys pel que fa al cas que ens ocupa.

que la escuela de niñas de Maria Soler y Josefa Espinós debía ajustarse a las nuevas normas, singularmente a que el director fuese un seglar de conocida moralidad o un eclesiástico acreditado por el Obispo sobre su conducta y aptitud, el cual vigilará la modestia en el traje y demás de las educandas: y que aprendieran los rudimentos de la fe católica, las reglas de bien obrar y las labores objetos principales del reglamento. En la escuela habrá pensionistas, medio pensionistas y concurrentes y respecto a la misma emitió el Ayuntamiento en octubre otro informe del todo favorable, destacando que en ella podían recibir enseñanza los hijos de casas opulentas y los sencillos artesanos, sin confundirse a base de la distribución de horas, clases y horarios.⁴⁴¹

En aquesta època, a pesar de l'estret marc legal i de la pressió social dels sectors retrògrads, l'escolarització femenina, com a mínim dels grups benes-

440. Cf. Alfredo SÁENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, p. 281.

441. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La Universidad, los institutos, los colegios y las escuelas de Barcelona en el siglo XIX*, Barcelona, Bosch, 1957, p. 176.

tants, sempre en castellà, però, anà progressant, tot i que amb penes i treballs, especialment a les zones en procés d'urbanització.

Els testimonis de l'època expressen ben clarament que el canvi de mentalitat que s'havia iniciat a principis del segle XIX sota la influència de la Revolució Francesa, propiciat per la nova estructura socioeconòmica, prenia, al Principat, un camí sense retorn, a pesar dels intents governamentals de preservar l'estructura social i política de l'Antic Règim.

Aquesta nova situació s'experimentava especialment a la ciutat de Barcelona, des d'on s'estendrà a altres nuclis urbans de menor importància, amb el benentès que tots aquests canvis eren totalment imperceptibles en el món rural, molt majoritari en aquella època; de mica en mica les noies de les classes altes i mitjanes s'escolaritzarien en centres on les matèries acadèmiques començaven a tenir un determinat pes.

En relació amb aquest punt, en les *Memorias de un menestral de Barcelona*, de Josep Coroleu, es dibuixa la vida d'una família burgesa tipus, i queda, en certa manera, reflectida, potser indirectament, l'evolució de l'ensenyament femení.

Quan aquest menestral parla de l'educació de la seva mare i de la seva esposa, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, respectivament, només fa referència a les seves virtuts morals i a les seves esplèndides dots com a mare de família. En canvi, quan es refereix a la seva filla, que va anar a l'escola als anys vint del segle XIX —es tracta, ben segur, dels anys de la dècada ominosa—, ens diu que, a més d'excel·lir en les labors pròpies del seu sexe,

tenia una excelente letra y aprendió con afición los elementos de gramática castellana, aritmética y geografía.⁴⁴²

10.4.2.4. *Des del triomf del liberalisme fins a finals del segle XIX*

El triomf definitiu del liberalisme comportaria més facilitat d'escolarització per a les noies de la burgesia, menys evident en el cas de les classes mitjanes; en canvi, aquests progressos no queden gens clars pel que fa a l'equiparació socio-professional de les dones, com intentarem explicar en l'apartat vinent.

En aquests anys es produeix un fet important, almenys al Principat, pel que fa a l'ensenyament en general; ens referim a l'interès de l'Administració per conèi-

442. Cf. Josep COROLEU, *Memorias de un menestral de Barcelona: 1792-1854*, Barcelona, Betis, 1946, p. 127, pròleg de Wifredo Coroleu.

xer la realitat educativa, per la qual cosa comptem amb estadístiques, més o menys fiables, que ens permeten saber, com a mínim, qui anava a estudi.

Malgrat que a mesura que ens apropàvem al segle XX, les diferències d'escolarització entre nois i noies s'anirien escurçant, almenys pel que fa a l'escola primària, a finals de la primera meitat del segle XIX, aquestes diferències eren encara notables, com es desprèn de les dades del diccionari de Madoz, del qual reproduïm un passatge significatiu referent a la província de Barcelona, la més escolaritzada de les quatre províncies catalanes.

Comparando el número de los que asisten a las escuelas con los de habitantes, se ve que hay 1 por cada 24,3 habitantes, número que representa el duplo de lo que debiera ser si asistiesen todos los niños de 7 a 14 años que corresponden a la población. Si a los niños agregamos el corto número de niñas que reciben alguna educación intelectual, asisten a las escuelas 1 por cada 20,5 habitantes. Mientras que la mitad de los niños recibe alguna instrucción, sólo 1/12 representa a las niñas.⁴⁴³

Hi havia unes altres qüestions que mostraven les grans diferències que existien entre l'ensenyament masculí i l'ensenyament femení, per exemple, els percentatges de mestres amb títol o algun certificat acreditatiu, molt més alt en els homes que en les dones, amb el benentès que ja s'havien creat les escoles normals masculines i que les femenines s'establirien a la segona meitat del segle, és a dir, que cal pensar que hi havia a més diferències substancials en llur formació acadèmica.⁴⁴⁴

Cal tenir en compte, en relació amb aquest punt, que els mestres ensenyaven a nois i noies i que les mestres només acostumaven a escolaritzar noies, tot i que s'anirà tendint cap a la diferenciació: els homes ensenyaven a nois i les dones a noies. Aquestes diferències es poden observar clarament en les taules que incloem a continuació, tot i que es van escurçant, ens referim únicament a l'ensenyament primari, a mesura que va avançant el segle XIX i entrem al segle XX.

443. Cf. Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, vol. III, Madrid, 1846, p. 450.

444. Caldrà esperar la Llei de 9 de desembre de 1868, durant el sexenni revolucionari, perquè esdevingui obligatòria la creació d'escoles normals femenines. La Llei Moyano de 1857 es limitava a recomanar-ho per millorar la instrucció de les nenes. Afortunadament, moltes províncies s'anticiparen espontàniament a fundar i sostenir aquestes escoles des de 1860, i el 1864 ja n'hi havia més de vint. La de Barcelona fou creada l'11 de desembre de 1860 i inaugurada oficialment el 18 de desembre de 1861.

TAULA 10
*Nombre d'escoles i de mestres amb títol a la ciutat de Barcelona
l'any 1846^a*

<i>Tipus d'escola</i>	<i>Escoles per a nens</i>	<i>Escoles per a nenes</i>	<i>Mestres</i>	<i>Títol</i>
Escola municipal	9	4	?	amb títol
Escola privada	39	—	homes	amb títol
Escola privada	10	—	homes	amb habilitats
Escola privada	6	—	homes	sense títol
Escola privada	—	9	dones	amb títol
Escola privada	—	8	dones	sense títol

a. En aquesta relació no figuren els escolapis de la ronda de Sant Antoni, amb 900 alumnes que assistien gratuïtament a l'ensenyament primari i secundari, ni el Col·legi Barcelonès, també d'ensenyament primari i secundari, amb matrícula d'alumnes de la burgesia liberal.

FONT: Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*, vol. III, 1846.

TAULA 11
*Mestres masculins i femenins amb títol i sense títol, als partits judicials
de la província de Tarragona*

	<i>Homes amb títol</i>	<i>Perc.</i>	<i>Homes sense títol</i>	<i>Perc.</i>	<i>Dones amb títol</i>	<i>Perc.</i>	<i>Dones sense títol</i>	<i>Perc.</i>
Falset	19	70 %	8	30 %	—	0 %	2	100 %
Gandesa	17	94 %	1	6 %	—	0 %	—	0 %
Montblanc	4	57 %	3	43 %	—	0 %	2	100 %
Reus	25	96 %	1	4 %	1	34 %	2	66 %
Tarragona	16	84 %	3	16 %	1	50 %	1	50 %
Tortosa	28	85 %	5	15 %	5	83 %	1	17 %
Valls	15	65 %	8	35 %	1	100 %	—	0 %
Vendrell	15	68 %	7	32 %	—	0 %	—	0 %
Total	139	79 %	36	21 %	8	50 %	8	50 %

FONT: Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*, vol. XIX, 1849.

Com es pot deduir de les dades exposades, el canvi escolar afectà un nombre molt limitat de noies, que anà augmentant, com ja apuntàvem, a mesura que ens acostàvem al segle XX, en el cas sobretot de les noies de les classes altes i mitjanes de les ciutats.⁴⁴⁵

De fet, la societat catalana urbana, sense protagonitzar les mutacions que s'havien produït en algunes contrades europees, canvià radicalment en alguns aspectes, entre els quals sobresurt l'enfortiment de la individualitat masculina, especialment la de l'home burgès. A conseqüència d'això, tot i les altes taxes d'analfabetisme, l'escolarització masculina esdevenia cada vegada més necessària per incorporar-se a determinats llocs de treball.

Els canvis en la vida i els costums de la dona eren quasi sempre determinats, primordialment, per la seva condició de companya de l'home. No hi havia cap lligam entre la realitat socioeconòmica i la formació, almenys reglada, de la dona, qüestió que serà motiu d'estudi en el paràgraf dedicat a les dones i al mercat de treball, un mercat que, a més de limitat, tenia unes característiques específiques.

L'únic vincle entre ensenyament i realitat social es donava a les classes altes i alguns sectors de les classes mitjanes, on hom considerava que la participació de la dona en la vida social com a complement de l'home requeria, a més de l'educació tradicional femenina, l'adquisició d'una certa cultura que pressuposava una instrucció, com a mínim, elemental, sense oblidar l'educació tradicional, si més no per poder dirigir o orientar les feines de la llar que la senyora encarregava als servents. No és estrany, per tant, que les diferències entre l'analfabetisme masculí i femení siguin molt elevades, especialment a les zones rurals.

10.5. LES DONES, EL MERCAT DE TREBALL I EL DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC

Com ja hem vist en el paràgraf anterior, els il·lustrats aixecaren la prohibició que les dones exercissin treball remunerat, com a mínim en aquelles professions que, segons es deia, no eren incompatibles amb la seva suposada condició de sexe dèbil. Altrament, en l'altre espectre social, hem pogut observar que a fi-

445. Les dades de l'*Anuari estadístic* de 1887 són ben expressives. L'escolarització masculina era molt més elevada que la femenina, escolarització que era pràcticament nul·la a les zones rurals i a les barriades obreres de les ciutats industrials. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Algunes reflexions sobre l'analfabetisme a finals del segle XIX», a *Actes de les IV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Tarragona 1980, Barcelona, 1987, p. 122-128.

nals del segle XVIII hi havia moltes dones que dins dels paràmetres indicats treballaven per a altri i rebien com a contrapartida una gratificació econòmica, generalment poc substancial.

En una bona part del món urbà català, però, es produeix un altre canvi molt més transcendental que els suara ressenyats, ens referim a l'inici del fenomen de la industrialització, d'allò que coneixem per *etapa preindustrial*, que culminaria, ja al final de l'època que estudiem en aquest capítol, amb la revolució industrial pròpiament dita. El treball de la dona a la manufactura, primer, i a la fàbrica, després, esdevindrà molt important per a l'economia familiar, tot i que la nova situació, com veurem, produirà contradiccions al si de la classe dirigent, dins de la qual alguns sectors proclamaran que la incorporació de la dona al treball industrial, és a dir, la sortida de la reclusió familiar produiria una relaxació dels costums, almenys segons els seus paràmetres morals.

La nova situació creada ens l'explica amb un cert detall Josep Fontana. Les noves relacions de producció amb la incorporació de la dona al mercat de treball, que es pot xifrar en un 50 % en els nous sectors industrials, havien d'acabar subvertint l'ordre social.

Voldria assenyalar justament una de les novetats més grans d'aquesta situació en tots els casos se'ns insisteix que els treballadors són dels dos sexes —mossos i mossotes de Barcelona; fadrins i minyones de Sabadell. I aquest és un tret que cal remarcar, perquè la dona participava fins ara en l'activitat industrial des de la pròpia família, en especial com a filadora. I no solament al camp. Un il·lustrat madrileny escriu el 1775 que «años hace [...] no había casa en donde a lo menos la familia no emplease en hilar las noches de himbierno». «Años ha», perquè ara, el 1775, les dones estan desvagades. A Madrid, però, perquè a Barcelona, o a Reus, no solament no ho estan, de desvagades, sinó que treballen a la fàbrica, fora dels controls familiars, i obtenen salaris que poden multiplicar per sis o set els guanys habituals d'una filadora domèstica. ¿Com volem que això no acabi subvertint el món?⁴⁴⁶

En relació amb una suposada relaxació dels costums, la literatura de l'època, en alguns casos semiclandestina, ens mostra que les relacions entre home i dona a la societat de finals del segle XVIII no tenien res a veure amb les de l'època victoriana, parlant, fonamentalment, de determinats sectors socials.

No es tracta únicament de la incorporació de la dona a la moderna manufactura, sinó també de la seva intervenció decidida en els conflictes socials. Sobre aquest punt, convé no oblidar la participació de Josepha Vilaret, *la Ne-*

446. Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868», p. 53-54.

greta, en els rebomboris del pa de 1789, arran de la qual va ser condemnada a mort.

Al començament d'aquest capítol ja havíem indicat algunes protestes de les dones, que també s'havien manifestat públicament en altres ocasions anteriorment, ja a principis de l'edat moderna; també hi ha constància de la seva participació a la revolta del blat el 1265, i als avalots de 1365.⁴⁴⁷

El treball de la dona tenia incidència econòmica en el pressupost familiar: feia disminuir el capítol de despeses, a la qual cosa cal afegir el que significava, especialment en les famílies humils, cosir, brodar..., que podia constituir un treball remunerat que, d'aquesta manera, augmentava el capítol d'ingressos.

10.6. CONCLUSIONS

La veritat és que a la Catalunya estricta, malgrat les discussions ideològiques marcades per la pressió dels grups més tradicionals, la qual cosa determinava la posició dels grups que formaven les elits dirigents, la formació escolar femenina, a pesar dels innombrables obstacles de tot tipus que hagué de superar, anà progressant, tot i que lentament.

El més significatiu del període que acabem d'estudiar és que, amb alts i baixos, estira-i-arronses, s'iniciava una època en la qual la societat catalana passava de la formació moral i professional a la llar, en el millor dels casos, de l'escola de costura tradicional, on les nenes aprenien a cosir, brodar..., en alguns casos a llegir, rarament a escriure, al tipus de centre educatiu que s'ha perpetuat fins fa ben poc.

L'escola primària, però, constava de dos graus i les noies, generalment, només en cursaven el primer. En aquesta nova classe d'escola, les noies aprenien a llegir, escriure, les quatre regles..., sense oblidar les labors tradicionals. Val a dir, en aquest sentit, que les labors, malgrat tenir encara una importància de primera magnitud, aniran adquirint, probablement, un caràcter molt més professional, tot i que, com veurem en el capítol 11, haurem d'esperar a finals del segle XIX perquè es comencin a crear escoles i acadèmies conegudes amb el nom de *corte y confección*.

La formació professional industrial, tot i que les dones s'havien incorporat a les fàbriques i als tallers, s'ha de considerar pràcticament nul·la, si bé els tre-

447. Sobre aquestes qüestions, consulteu Oriol PI DE CABANYES, «Dos textos inèdits sobre els rebomboris del pa de 1789», a *Miscel·lània Barcinonensia*, Barcelona, 1972; Isabel SEGURA, *Guia de dones de Barcelona*, p. 133.

balls que les dones realitzaven a la fàbrica, en alguns casos, requerien una certa professionalitat, si més no, de caràcter manual. Amb tot, aquestes feines no es consideraven professions qualificades ni molt menys, malgrat que, en general, la qualificació esmentada es reflectia, poc o molt, en els salaris.

Altrament, voldríem recordar —hi tornarem a insistir en el capítol 11— la incidència de l'anomenada *societat victoriana* en el nostre país, sintetitzada en la idea que la dona s'havia de quedar a casa seva per evitar els perills del món circumdant. Calia, doncs, preservar del pecat a la dona de les classes altes i mitjanes, perquè la dona de les classes treballadores es veia obligada a treballar a la fàbrica per ajudar en el sosteniment de la família. La situació d'aquestes dones al llarg de pràcticament tot el segle XIX queda reflectida en el paràgraf que produïm a continuació:

Hay un gran número de madres que para ganarse su sustento han de pasar el día entero en la fábrica, dejando a sus hijos al abandono o entregados a personas que ni tan sólo pueden prevenirlos de los peligros que amenazan a la infancia, dado que muchas de estas mujeres que «aguantaban críos» se dedicaban a ello porque ya no servían para trabajar a la fábrica, en la mayoría de los casos por ser demasiado viejas.⁴⁴⁸

Com és fàcil deduir, aquestes dones, ja ho hem apuntat, no tenien cap mena de qualificació professional i estaven sotmeses a tota mena de perills morals, segons les classes dirigents; resulta evident, per tant, que aquestes classes no feien referència a les dones de la classe treballadora, les quals havien d'exercir la seva feina en condicions de treball poc correctes, tot i que aquestes milloressin a partir del segle XX.

448. Cf. Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, «Educación infantil e industrialización en Cataluña», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria* (Salamanca), núm. 10 (1991), p. 138. Vegeu també Montserrat ALAY SUÁREZ, *Aprenents i minyones: La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*, Sant Andreu del Palomar, 2003, 208 p.